

***Spadek jako motyw zbrodni w wybranych powieściach
Agathy Christie, czyli kilka słów o aksjologicznych
podstawach dziedziczenia majątku***

***Heritage as motive for a crime in the chosen novels
of Agatha Christie or some remarks on axiological grounds
of inheritance of property***

Anna Paluch

UNIwersytet Jagielloński

Słowa kluczowe

spadek, dziedziczenie, zbrodnia, testament

Keywords

heritage, inheritance, crime, will

Abstrakt

Śmierć osoby fizycznej rodzi doniosłe konsekwencje na gruncie obowiązującego prawa. Stosunki majątkowe osób fizycznych po ich śmierci przechodzą bowiem na ich następców prawnych w drodze instytucji przewidzianych przez prawo spadkowe. Śmierć może więc nie tylko oznaczać ludzki dramat, lecz także prowadzić do zmiany stanu majątkowego osób pozostałych przy życiu, w tym do ich wzbogacenia się dzięki spadkowi. Rodzi to poważne zagrożenie: odejście z tego świata bogatego krewnego lub małżonka może leżeć w interesie osób pozostałych przy życiu. Utwory kryminalne autorstwa Agathy Christie dostarczają wielu przykładów powyższego zjawiska. Tło dla analizy spadku jako motywu zbrodni w powieściach brytyjskiej pisarki stanowią rozważania nad aksjologią dziedziczenia oraz nad tym, w jaki sposób współczesne prawo spadkowe zapewnia ochronę przed zachowaniami nakierowanymi na osiągnięcie zysku w drodze dziedziczenia w sposób zasługujący na moralne potępienie.

Abstract

Death of a natural person has significant legal consequences. Property relations of a natural person after his or her death pass on to his or her legal successors by the institutions provided by the law of succession. Death can therefore not only be a human drama but also lead to changes in the property status of the survivors, including their enrichment by inheritance. It causes serious threat: Leaving this world by a reach relative or spouse can be in the interest of the survivors. The criminal novels by Agatha Christie provide a lot of examples of this phenomenon. As background for the analysis of the heritage as crime motive in Agatha Christie's novels serve the reflections on axiology of inheritance and on how the contemporary succession law can provide protection against behaviours which are focused on getting benefits by inheritance in the way deserving of moral condemnation.

Spadek jako motyw zbrodni w wybranych powieściach Agathy Christie, czyli kilka słów o aksjologicznych podstawach dziedziczenia majątku

[...] obserwując od tak dawna naturę ludzką, wiem, że nie należy się po niej spodziewać zbyt wiele¹.

Wstęp

Śmierć osoby fizycznej, będąca niewątpliwie wielką tragedią i stanowiąca doniosłe wydarzenie w życiu duchowym i emocjonalnym każdego człowieka, a także mająca istotne społeczne skutki, rodzi konsekwencje również na gruncie obowiązującego prawa. Stosunki majątkowe osób fizycznych nie gasną bowiem z chwilą ich śmierci, ale przechodzą na ich następców prawnych w drodze instytucji przewidzianych przez prawo spadkowe. Śmierć może więc nie tylko oznaczać ludzki dramat, lecz także prowadzić do zmiany stanu majątkowego osób pozostałych przy życiu, w tym do ich wzbogacenia się dzięki spadkobranium. W takim wypadku ma ona wymierne efekty. Może to rodzić poważne zagrożenie, które wiąże z tym, że odejście z tego świata bogatego krewnego lub małżonka staje się korzystne z punktu widzenia osób żyjących.

Literatura dostarcza wielu przykładów powyższego zjawiska, co skłania do przyjrzenia się bliżej literackiemu motywowi spadku prowadzącego do zbrodni. W niniejszym artykule motyw ten zostanie omówiony na podstawie klasyki kryminału – powieści i opowiadań Agathy Christie. Autorka ta w niezwykle przenikliwy sposób prowadzi bowiem czytelnika przez meandry ludzkiej natury, ukazując jej zawiłości i opisując nie zawsze godne pochwały dążenia człowieka. Tłem dla analizy wyżej określonego motywu literackiego staną się rozważania nad społecznymi zagrożeniami związanymi z dziedziczeniem oraz nad tym, w jaki sposób prawo spadkowe może zapewnić ochronę przed nagannymi moralnie zachowaniami prowadzącymi do osiągnięcia zysku w drodze dziedziczenia w sposób nie tylko nieetyczny, ale wręcz zasługujący na moralne potępienie.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie – na przykładach zaczerpniętych z powieści kryminalnych Agathy Christie – zjawiska zabójstwa dokonanego z pobudek materialnych, a dokładniej dokonanego w celu odniesienia korzyści majątkowej dzięki spadkobranium, i zobrazowanie w ten sposób swego rodzaju „przełamania” aksjologii dziedziczenia: jego podwójnej na-

¹ A. Christie, *Morderstwo na plebanii*, tłum. W. Komarnicka, Wrocław 2005, s. 18.

tury. Z jednej bowiem strony dziedziczenie ma szereg społecznych zalet, będących podstawą wykształcenia się go w obrębie poszczególnych kultur prawnych. Korzystne skutki dziedziczenia są szeroko analizowane i mocno akcentowane wśród przedstawicieli doktryny prawniczej². Z drugiej jednak strony analizowany w niniejszym artykule literacki motyw zabójstwa z pobudek materialnych pozwala dostrzec społeczne zagrożenia związane z dziedziczeniem, które może stać się przyczyną zjawisk nie tylko społecznie niepożądanych, ale wręcz nagannych i nieakceptowalnych.

Niniejszy tekst zawiera także krótką analizę poszczególnych systemów prawa spadkowego (prawa anglosaskiego, z którego kręgiem kulturowym związana jest twórczość Agathy Christie, oraz ukazanych porównawczo wybranych systemów prawnych prawa kontynentalnego) pod kątem występujących w nim mechanizmów prawnych, których funkcją jest zminimalizowanie opisanych w artykule negatywnych skutków dziedziczenia. Analiza ta pozwala stwierdzić, że ww. mechanizmy zostały powszechnie wykształcone, co dowodzi, iż prawodawcy europejscy dostrzegają społeczne zagrożenia związane z dziedziczeniem i chcą im przeciwdziałać również na płaszczyźnie prawa spadkowego.

Niniejszy artykuł należy do szeroko pojętego nurtu prawa i literatury, badającego związki tych dwóch wytworów kultury³, zwanego w tradycji zachodniej *law and literature movement*⁴. Ten interdyscyplinarny nurt bywa – między innymi właśnie z powodu jego interdyscyplinarności – obiektem krytyki, jednak od kilkadziesiąt lat nieustannie zyskuje na popularności, czego dowodem są liczne poświęcone mu prace naukowe⁵.

² Por. J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 19, nb. 9-10; W. Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 42-61; A. Dutta, *Warum Erbrecht? Das Vermögensrecht des Generationenwechsels in funktionaler Betrachtung*, Tübingen 2014, s. 162-170.

³ Już jedna z najstarszych definicji kultury, sformułowana przez Edwarda B. Tylora, wskazuje, że jest to „cywilizacja w najszerszym znaczeniu etnograficznym, jest to pojęcie, obejmujące wiedzę, wierzenia, s z t u k ę , moralność, p r a w o , obyczaje i inne zdolności i przyzwyczajenia, zdobyte przez człowieka jako członka społeczeństwa” (E.B. Tylor, *Cywilizacja pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, t. 1, Warszawa 1896, s. 15). Wyróżn. w cytacie – A.P.

⁴ Zob. szerzej: *Literatura i prawo – przegląd zjawiska*, red. B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce 2017.

⁵ Zob. np. *Prawo i literatura. Szkice*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2015; *Prawo i literatura. Szkice drugie*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2017; *Literatura i prawo – przegląd zjawiska...*, op. cit.; *Prawo i literatura. Antologia*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2019; D.R. Papke, *Law and Literature: A Comment and Bibliography of Secondary Works*, „Law Library Journal” 1980, vol. 73, nr 2, s. 421-437. Krytycznie do nurtu *law and literature* odnosili się m.in. Richard Posner i Robert

Jak wskazuje Kamil Zeidler, wyodrębnić można sześć ujęć związku prawa i literatury: *law in literature*, *law as literature*, *law on literature*, *literature in law*, *literature as law* oraz *legal literature*⁶. Tekst niniejszy wpisuje się w pierwsze z wymienionych ujęć, w jego bardzo szerokim znaczeniu. *Law in literature* obejmuje analizę dzieł literackich pod kątem zawartych w nich szeroko pojętych treści prawnych⁷. Podkreślić należy, że przedstawiona w artykule analiza dzieł literackich Agathy Christie nie została poświęcona zawartym w nich treściom prawnym *sensu stricto*, ale ukazanemu w nich zjawisku społecznemu w postaci zabójstwa motywowanego spadkobranie. Zjawisko to nie ma samo w sobie charakteru prawnego, ale jest zjawiskiem społecznym, mającym dla kształtu prawa, w tym prawa spadkowego, istotne znaczenie. Rozważania zawarte w tym artykule można zatem zaliczyć do nurtu *law in literature*, ujmującego przedmiot badań szeroko – „jako motywy i toposy nawiązujące do prawa, umożliwiające jego charakteryzowanie oraz twórczy opis”⁸. Wskazać również wypada, że jako tło dla analizy literackiego motywu zabójstwa spadkodawcy w dziełach Agathy Christie posłużyć mogą rozważania nad aksjologią i funkcjami dziedziczenia (czy też szerzej – prawa spadkowego) nie tylko w ramach systemu prawa anglosaskiego, lecz także w ramach innych systemów prawnych. Motyw ten nie jest bowiem związany ze specyfiką danego systemu prawnego, lecz stanowi obraz uniwersalnego zjawiska społecznego.

Zarys aksjologii i funkcji dziedziczenia

Truizmem jest stwierdzenie, że natura ludzka jest ułomna i skłonna do ulegania różnorodnym pokusom. Jedną z nich może polegać na skróceniu sobie drogi dojścia do dziedziczenia po najbliższych. Przypadki takich działań, ukazane w dalszej części tekstu na przykładach literackich, występują również w realnym życiu, co pozwala w sposób nieco prowokujący spojrzeć na aksjologię dziedziczenia i skłania do przyjrzenia się bliżej niektórym regulacjom polskiego prawa spadkowego, by znaleźć odpowiedź na pytanie, czy system prawny przewiduje narzędzia zapobiegające dziedziczeniu przez osoby, które

Weisberg – zob. szerzej: A. Muniz Oliveira, *Law and Literature: A Misunderstood Relation? The Criticism of Richard Posner and Robert Weisberg to the Law in Literature Movement*, tłum. F. Zobaran, „Anamorphosis – Revista Internacional de Direito e Literatura” 2019, vol. 5, nr 2, s. 399-413.

⁶ Zob. szerzej: K. Zeidler, *Prawo i literatura. Garść uwag spóźnionych*, [w:] *Prawo i literatura. Parerga*, red. J. Kamień, J. Zajadło, K. Zeidler, Gdańsk 2019, s. 16-23.

⁷ Por. *ibidem*, s. 18.

⁸ *Ibidem*.

podjęty naganne moralnie działania w stosunku do spadkodawcy lub przysługującej mu swobody testowania.

Dziedziczenie majątku (praw i obowiązków majątkowych) spełnia kilka funkcji. Mają one wymiar zarówno społeczny, jak i indywidualny. We współczesnych systemach prawnych dziedziczość jest nieodłącznym atrybutem własności prywatnej. Z zasady prawa i obowiązki majątkowe zmarłego przechodzą z chwilą jego śmierci na następców prawnych (art. 922 § 1 kodeksu cywilnego [k.c.]⁹).

Dziedziczenie jest ściśle związane z własnością prywatną. Warunkiem *sine qua non* istnienia dziedziczenia jako instytucji prawnej jest wykształcenie się w danym systemie prawnym własności prywatnej. Tam, gdzie własność prywatna nie istnieje, nie może być mowy o dziedziczeniu. Dziedziczość praw oraz obowiązków chroni i umacnia status własności prywatnej – zapobiega upaństwowieniu jej po śmierci człowieka¹⁰. Ponadto zapewnia ona porządek społeczny: gdyby śmierć powodowała wygaśnięcie prawa własności, przedmioty majątkowe stawałyby się niczyje. Powstałaby zatem niepewność oraz spory wynikające z prób zawłaszczenia przedmiotów niczyich. Skutkowałoby to zapewne konfliktami społecznymi, a nawet aktami przemocy¹¹.

Dzięki dziedziczeniu chroniona jest również pewność obrotu, a w szczególności stosunki majątkowe (w tym zobowiązaniowe) między podmiotami prawa cywilnego. Wygasanie z chwilą śmierci długów i wierzytelności spadkodawcy wobec innych podmiotów oznaczałoby istotne pogorszenie sytuacji prawnej i majątkowej jego wierzycieli oraz polepszenie sytuacji prawnej i majątkowej jego dłużników. Byłoby to zjawisko niczym nieuzasadnione, następowaloby bowiem zależnie od całkowicie przypadkowej okoliczności, jaką jest śmierć jednej ze stron stosunku cywilnoprawnego. Pełne uzależnienie trwałości stosunków zobowiązaniowych od czasu trwania życia człowieka powodowałoby ogromną niepewność obrotu, która ma szczególnie niekorzystne znaczenie w przypadku stosunków majątkowych¹². Widać więc wyraźnie, że dziedziczenie istotnie chroni ład i porządek społeczny oraz zapewnia pewność obrotu.

Dziedziczenie ułatwia też gromadzenie kapitału i jego wzrost. Świadomość tego, że własność majątku po śmierci spadkodawcy przejdzie na osoby mu najbliższe lub na osoby wskazane przez niego w akcie ostatniej woli, mo-

⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. z dnia 16 maja 2019 r., Dz. U. z 2019 r., poz. 1145.

¹⁰ Por. J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz, *Prawo spadkowe...*, op. cit., s. 19, nb. 9-10.

¹¹ Por. W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, op. cit., s. 42-43.

¹² Por. ibidem, s. 43-44.

tywuje człowieka do gromadzenia dóbr doczesnych¹³. Wzrost kapitału powoduje, że każda kolejna generacja nie musi budować go od nowa, ale może powiększać kapitał odziedziczony po generacjach poprzednich¹⁴. Przeciwno tej ostatniej tezie podnoszony jest jednak argument dotyczący tego, że kolejne generacje – po odziedziczeniu majątku – mogą nie mieć silnej motywacji do pomnażania go własną pracą, zwłaszcza jeśli odziedziczony majątek przedstawia dużą wartość¹⁵. Według tej koncepcji dziedziczenie prowadzi więc raczej do rozleniwienia spadkobierców niż do wzrostu ich produktywności.

Korzystne społecznie funkcje dziedziczenia dają się zauważyć nie tylko na płaszczyźnie funkcjonowania ogółu społeczeństwa, lecz także na poziomie poszczególnych grup społecznych, przede wszystkim rodziny. Dziedziczenie wzmacnia rodzinę jako podstawową komórkę społeczną. W zdecydowanej większości systemów prawnych spadkobiercami ustawowymi są osoby połączone ze zmarłym spadkodawcą więzami rodzinnymi. Pozwala to na mocniejsze spojenie rodziny przez wykształcenie się tzw. majątków rodzinnych¹⁶, zgodnie z niemiecką zasadą *das Gut rinnt wie das Blut* (pol. *majątek krąży jak krew*), wyrażającą prawo rodziny do dziedziczenia po zmarłym¹⁷.

Niebagatelne znaczenie dziedziczenia ujawnia się również w korzystnych społecznie postawach, szczególnie w obrębie stosunków rodzinnych. Nadzieja na otrzymanie spadku może motywować potencjalnego spadkobiercę do oczekiwanego przez spadkodawcę działania, w szczególności do wykonywania takich obowiązków rodzinnych, jak opieka nad nim czy troska o niego. Spadkobierca może starać się zasłużyć sobie w ten sposób na to, by spadkodawca przekazał mu majątek w testamencie.

Analogicznie działać może groźba pozbawienia korzyści majątkowych, na przykład przez sporządzenie testamentu wyłączającego daną osobę od dziedziczenia albo pozbawiającego ją zachowku (wydziedziczenie) – w takim wypadku dana osoba może przez należyte dopełnianie obowiązków rodzinnych dążyć do uniknięcia kary w postaci pozbawienia majątku. Choć niekiedy podaje się w wątpliwość społeczną wartość postaw, których jedyną

¹³ Por. jednak zastrzeżenia związane z motywacyjną funkcją dziedziczenia: A. Dutta, *Warum Erbrecht?...*, op. cit., s. 162-170.

¹⁴ Por. W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, op. cit., s. 57-58.

¹⁵ Por. A.J. Hirsch, W.K.S. Wang, *A Qualitative Theory of the Dead Hand*, „Indiana Law Journal” 1992, vol. 68, s. 9; J. Wierciński, *Uwagi o swobodzie testowania*, [w:] *Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, red. M. Modrzejewska, Warszawa 2010, s. 1251.

¹⁶ Por. W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, op. cit., s. 58-61.

¹⁷ Por. K.W. Lange, [w:] *Münchener Kommentar zum BGB*, Bd. 11: *Erbrecht*, red. S. Kessal-Wulf, München 2020, komentarz do § 2303 BGB, nb. 1.

motywacją jest nadzieja otrzymania spadku lub groźba jego pozbawienia, to warto podkreślić, że – niezależnie od pobudek – wiążą się one z pożądanymi społecznie działaniami. Dziedziczenie jest więc ściśle powiązane z międzyludzką, w tym międzypokoleniową, solidarnością¹⁸.

Dziedziczenie ma jednak nie tylko wymiar społeczny i majątkowy, lecz także głęboko indywidualny i duchowy. Przekazanie majątku daje możliwość swoistego przedłużenia ziemskiej egzystencji, swego rodzaju życia po życiu. Daje nadzieję na pozostawienie po sobie trwałego śladu i zapewnienie sobie na dłuższy czas miejsca w pamięci potomnych. Rolę tę pełni w szczególności testament, który – będąc wyrazem decyzji spadkodawcy dotyczącej losów jego majątku po śmierci – umożliwia aktywne wywarcie wpływu na rzeczywistość istniejącą już po przejściu na tamten świat. Przekazując majątek w testamencie wybranym przez siebie osobom, spadkodawca dokonuje ostatecznej oceny swych relacji z innymi ludźmi i w sposób ostateczny wyraża uczucia, jakie wobec nich żywi¹⁹.

Widoczne jest zatem, że wykształcenie się dziedziczenia jako konstrukcji prawnej ma silne aksjologiczne podstawy i służy celom godnym ochrony. Dziedziczenie ma jednak również ciemniejszą stronę – ponieważ, niejako z definicji, prowadzi do „przejęcia” majątku po zmarłym, może powodować, że spadkobierca będzie chciał przyspieszyć bieg rzeczy, zamiast w sposób bierny czekać na naturalny koniec życia spadkodawcy. W kontekście dziedziczenia może także rodzić się pokusa podjęcia przez daną osobą działań polegających na ukryciu niekorzystnego dla niej testamentu lub sfalszowaniu ostatniej woli spadkodawcy. Dlatego tak ważne jest, by system prawny przewidywał mechanizmy zapobiegające dziedziczeniu majątku przez osoby, które przyczyniły się do śmierci spadkodawcy bądź dopuściły się sfalszowania jego testamentu.

Poszczególne europejskie systemy prawne przewidują tego rodzaju mechanizmy. W prawie anglosaskim istnieje *forfeiture rule* (pol. *zasada przepadku*), której zastosowanie powoduje, że spadkobierca nie może dziedziczyć po osobie, którą zabił²⁰. W tradycji prawa kontynentalnego w ramach poszczególnych systemów prawnych występuje natomiast instytucja niegodności dziedziczenia. W prawie polskim uregulowana ona została w art. 928 § 1 k.c. Przepis ten stanowi, że spadkobierca może być uznany przez sąd za niegodnego, jeżeli: 1) dopuścił się umyślnie ciężkiego przestępstwa

¹⁸ Por. A. Dutta, *Warum Erbrecht?...*, op. cit., s. 385 i n.

¹⁹ Por. W. Borysiak, *Dziedziczenie...*, op. cit., s. 61.

²⁰ Obecnie zasada ta obowiązuje na mocy ustawy Parlamentu Zjednoczonego Królestwa z 2011 r. *The Estates of Deceased Persons (Forfeiture Rule and Law of Succession) Act 2011*. Por. także M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010, s. 257.

przeciwko spadkodawcy; 2) podstępem lub groźbą nakłonił spadkodawcę do sporządzenia lub odwołania testamentu albo w taki sam sposób przeszkodził mu w dokonaniu jednej z tych czynności; 3) umyślnie ukrył lub zniszczył testament spadkodawcy, podrobił lub przerobił jego testament albo świadomie skorzystał z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego. Spadkobierca uznany przez sąd za niegodnego traktowany jest tak, jak gdyby nie dożył otwarcia spadku – nie może więc dziedziczyć (por. art. 928 § 2 k.c.).

Powyższa regulacja obejmuje swym zakresem działania skierowane przeciwko spadkodawcy (pkt 1), przeciwko swobodzie testowania (pkt 2) i przeciwko testamentowi jako dokumentowi (pkt 3). Podjęcie takich działań zasadniczo skutkuje niemożnością dziedziczenia po zmarłym.

Instytucja niegodności dziedziczenia w podobnym kształcie występuje m.in. w prawie niemieckim²¹, francuskim²², włoskim²³, hiszpańskim²⁴ i portugalskim²⁵. Szczegółowe regulacje jej dotyczące różnią się oczywiście w zależności od danego systemu prawnego (różnice występują zwłaszcza w kontekście tego, czy niegodność dziedziczenia jest brana pod uwagę przez sąd z urzędu, czy też stwierdzana przez sąd na wniosek zainteresowanego, a także w kontekście tego, czy może ona być stosowana niezależnie od terminu, jaki upłynął od otwarcia spadku, względnie po jakim czasie można ją zastosować²⁶). Wspólnym mianownikiem wszystkich tych systemów prawnych jest jednak urzeczywistnione w instytucji niegodności dziedziczenia przekonanie ustawodawców, że nikt nie może czerpać korzyści ze zła, które wyrządził. Zasada ta została wyrażona już w czasach rzymskich, w łacińskiej sentencji *nemo potest commodum capere de iniuria sua propria*. Powszechność występowania instytucji niegodności dziedziczenia i pokrewnych jej figur prawnych (jak *forfeiture rule* w prawie anglosaskim) w dobitny sposób ukazuje obowiązywanie tej zasady na gruncie systemów prawa spadkowego.

Niezależnie od opisanej instytucji niegodności dziedziczenia, będącej stosowaną po śmierci spadkodawcy sankcją za naganne moralnie działania, w ramach wielu systemów prawnych spadkodawca chroniony jest jeszcze za życia przed zakusami bliskich na jego majątek. Fałszowanie aktów ostatniej woli jest utrudnione przez wymóg osobistego sporządzenia testamentu

²¹ Zob. § 2344 ust. 1 i 2 w zw. z § 2339 ust. 1 BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*, niemiecki kodeks cywilny).

²² Art. 726, 727 i 727-1 Code civil (francuski kodeks cywilny).

²³ Art. 463 Codice civile (włoski kodeks cywilny).

²⁴ Art. 762 Código civil (hiszpański kodeks cywilny).

²⁵ Art. 2036 Código civil português (portugalski kodeks cywilny).

²⁶ Zob. szerzej: A. Paluch, *Zasady moralne czy pewność obrotu – o hierarchii wartości polskiego ustawodawcy na przykładzie wybranych problemów instytucji niegodności dziedziczenia*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2021, nr 1 (w druku).

oraz jego sformalizowanie, czyli konieczność sporządzenia w jednej z form przewidzianych przez prawo²⁷. Wymogi formalne są przy tym tak skonstruowane, by w możliwie maksymalny sposób utrudnić sfałszowanie testamentu (na przykład testament własnoręczny musi w całości zostać sporządzony pismem ręcznym, a nie jedynie podpisany). Podobny skutek wywołuje możliwość odwołania przez spadkodawcę w każdej chwili zarówno całego testamentu, jak i jego poszczególnych postanowień (por. np. art. 943 k.c.). Do końca nie jest więc pewne, jaki będzie ostateczny kształt rozrządzeń testamentowych i co stanie się z majątkiem po śmierci człowieka.

3. Spadek jako motyw zbrodni w powieściach Agathy Christie

Wskazane wyżej zagrożenia związane z dziedziczeniem zostały wielokrotnie opisane w utworach Agathy Christie. Pragnienie przejęcia w drodze dziedziczenia majątku zmarłego stanowi – obok zazdrości²⁸, zemsty²⁹, chęci usunięcia osoby, która zbyt dużo wie o przeszłości sprawcy³⁰, czy chęci uwolnienia się z więzów małżeńskich w celu poślubienia innej osoby³¹ – jeden z głównych motywów zbrodni w utworach Agathy Christie. Już w swojej pierwszej powieści detektywistycznej pisarka uczyniła chęć odziedziczenia majątku po zmarłym głównym motywem zabójstwa: w *Tajemniczej historii w Styles* (ang. *The Mysterious Affair at Styles*, 1920) Emilia Inglethorp zostaje otruta przez swego o wiele lat młodszego małżonka, który jest – jak się okazuje – łowcą posagów. Mężczyzna zabija żonę, ponieważ chce w ten sposób zdobyć jej fortunę.

Spadek jako motyw zabójstwa pojawia się również w powieściach *Śmierć na Nilu* (ang. *Death on the Nile*, 1937) oraz *Noc i ciemność* (ang. *Endless Night*, 1967), a także w – będącym skróconą wersją ostatniej z wymienionych powieści – opowiadaniu *Śmiertelna klątwa* (ang. *The Case of the Caretaker*), po-

²⁷ Por. K. Osajda, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom III: *Spadki* (art. 922-1088 KC), red. K. Osajda, Warszawa 2013, s. 259-260, pkt 25.5-25.6.

²⁸ Zob. na przykład *Morderstwo w Mezopotamii* (ang. *Murder in Mesopotamia*), *Pięć małych świnek* (ang. *Five Little Pigs* lub *Murder in Retrospect*).

²⁹ Zob. na przykład *Zwierciadło pęka w odłamków stos* (ang. *The Mirror Crack'd from Side to Side*), *Morderstwo w Orient Expressie* (ang. *Murder on the Orient Express* lub *Murder on the Calais Coach*).

³⁰ Zob. na przykład *Wigilia Wszystkich Świętych* (ang. *Halloween Party*), *Rendez-vous ze śmiercią* (ang. *Appointment with Death*), *Karty na stół* (ang. *Cards on the Table*), *Tragedia w trzech aktach* (ang. *Three Act Tragedy*), *Morderstwo odbędzie się...* (ang. *A Murder is Announced*).

³¹ Zob. na przykład *Śmierć lorda Edgware'a* (ang. *Lord Edgware Dies* lub *Thirteen at Dinner*), *Zatrute pióro* (ang. *The Moving Finger*), *Morderstwo na plebanii* (ang. *The Murder at the Vicarage*).

chodzącym z wydanego już po śmierci Christie zbioru opowiadań *Śmiertelna kłątwa i inne opowiadania* (ang. *Miss Marple's Final Cases* lub *Miss Marple's Final Cases and Two Other Stories*, 1979). *Śmierć na Nilu* oraz *Noc i ciemność* bazują na tej samej intrydze³²: młoda bogata kobieta pada ofiarą spisku uknutego przez jej męża i inną kobietę. W obu utworach mężczyźni zabijają swe żony, aby móc odziedziczyć po nich majątek i ułożyć sobie życie z dawnymi partnerkami.

W utworze *Kieszeń pełna żyta* (ang. *A Pocket Full of Rye*, 1953) mamy do czynienia z morderstwem popełnionym w celu przejęcia spadku po rodzicu: syn planuje i aranżuje morderstwo ojca, by przejąć po nim kopalnię uranu. Jest moralnie odpowiedzialny za popełnioną zbrodnię, mimo że morderstwa nie dokonuje osobiście, ale za pośrednictwem nieświadomej niczego zakochanej w nim dziewczyny. Z kolei bohaterka powieści *Niemy świadek* (ang. *Dumb Witness* lub *Poirot Loses a Client*, 1937), Arabella Tanios, która chce odejść od męża, zabija swą ciotkę. Bohaterka liczy na to, że odziedziczone po krewnej pieniądze zapewnią jej i jej dzieciom możliwość samodzielnego utrzymania się: „Śmierć ciotki oznaczała dla niej pieniądze, niezależność, środki na kształcenie dzieci [...]”³³. Celu tego nie udaje się jednak osiągnąć, ponieważ ciotka w ostatniej chwili zmienia testament.

W powieści *A.B.C.* (ang. *The ABC Murders*, 1936) sprawca dokonuje szeregu zabójstw, które stanowić mają „zasłonę dymną”. *Zabójca* podsuwa w ten sposób fałszywe tropy (podobny zabieg wykorzystany został także w powieści *Zatrute pióro*, ang. *The Moving Finger*, 1942)³⁴. Jego zasadniczym celem jest jedna szczególna zbrodnia, tj. pozbawienie życia brata, który chce się ożenić. W obawie przed tym, że brat mógłby zmienić testament i uczynić spadkobiercą żonę oraz mogące przyjść na świat dzieci, sprawca postanawia działać zawczasu, by nie dopuścić do takiej sytuacji: zabija brata, by stać się jego jedynym spadkobiercą.

Otrzymanie spadku jest też motywem zabójstwa w *Morderstwie na polu golfowym* (ang. *The Murder on the Links*, 1923). W powieści tej Marthe Daubreuil zabija ojca swojego narzeczonego. Czyni to jednak nie po to, by móc odziedziczyć majątek, ale w nadziei poślubienia syna ofiary, będącego spadkobiercą zamordowanego. W tym samym celu bohaterka usiłuje pozbawić życia matkę swego narzeczonego. Przy tej próbie zostaje jednak schwytana. Taki sam motyw towarzyszy Normanowi Gale'owi w powieści *Śmierć w chmurach* (ang. *Death in the Clouds*, 1935) – zabija on matkę swojej narzeczonej Anny, a następnie samą Annę, aby finalnie stać się posiadaczem

³² Por. J. Curran, *Sekretne zapiski Agaty Christie* (ang. *Agatha Christie's Secret Notebooks*), tłum. B. Długajczyk, Wrocław 2010, s. 401-402.

³³ A. Christie, *Niemy świadek*, tłum. B. Hrycak, A. Rojkowska, Wrocław 1999, s. 296.

³⁴ Por. J. Curran, *Sekretne zapiski...*, op. cit., s. 373.

fortuny. W tych wypadkach chęć wzbogacenia się dzięki spadkobranium ma charakter pośredni – sam morderca nie staje się spadkobiercą zmarłego, ale żywi nadzieję na wzbogacenie się wskutek związku ze spadkobiercą.

Rozbudowany wątek działań zarówno przeciwko samemu spadkodawcy, jak i przeciwko przysługującej mu swobodzie testowania (tj. wolności dysponowania mieniem na wypadek śmierci) odnajdujemy z powieściami *Dlaczego nie Evans?* (ang. *Why didn't they ask Evans?*, 1935) oraz *Zerwane zaręczyny* (ang. *Sad Cypress*, 1940). Fabuły obu tych powieści bazują na klasycznym zabójstwie dokonanym w celu odziedziczenia majątku. W powieści *Dlaczego nie Evans?* Roger Bassington-french podszywa się pod spadkodawcę, sporządza testament na rzecz swojej współniczki – życiowej partnerki spadkodawcy. Następnie oboje zabijają spadkodawcę, by razem uciec z odziedziczonymi pieniędzmi. Bassington-french figuruje też samobójstwo swego brata i wypadek bratanka, by odziedziczyć ich majątek. Z kolei bohaterka *Zerwanych zaręczyn*, pielęgniarka Hopkins, najpierw podstępem nakłania młodą dziewczynę, Mary Gerrard, do sporządzenia testamentu na rzecz jedynej żyjącej krewnej – nigdy nie widzianej przez dziewczynę ciotki Mary, a niedługo potem podaje jej truciznę. W finale powieści okazuje się, że to właśnie pielęgniarka Hopkins jest ciotką Mary.

Chęć zdobycia majątku, choć nie w drodze dziedziczenia, jest również motywem zabójstwa popełnionego przez pannę Gilchrist w powieści *Po pogrzebie* (ang. *After the Funeral* lub *Funerals are Fatal*, 1953). Pragnie ona zdobyć środki na założenie herbaciarni, co byłoby spełnieniem jej marzeń. W tym celu zabija swoją chlebodawczynię. Po jej śmierci dziedziczy wprawdzie kto inny, jednak panna Gilchrist wyraża chęć zatrzymania pamiętki po zmarłej – obrazu, który jest nieznanym arcydziełem Vermeera. Jak stwierdza panna Gilchrist po rozwiązaniu zagadki przez Herkulesa Poirot: „To była jedyna szansa. Musiałam zdobyć kapitał”³⁵.

4. Podsumowanie

Słowa panny Jane Marple, najsłynniejszego obok Herkulesa Poirot detektywa stworzonego przez Agathę Christie, stanowiące motto niniejszego artykułu, zawierają pesymistyczną diagnozę dotyczącą ludzkiej natury. Przykłady potwierdzające taką opinię często występują w powieściach Agathy Christie. Niestety nierzadko okazuje się, że jest to diagnoza trafna. Chciwość jako jeden z chrześcijańskich siedmiu grzechów głównych³⁶ jest cechą charakteryzującą wielu z nas, a o powszechności jej występowania świadczyć

³⁵ A. Christie, *Po pogrzebie*, tłum. A. Rojkowska, Wrocław 2000, s. 254.

³⁶ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, cz. *Życie w Chrystusie*, art. *Grzech*, p. 1866, s. 434-435.

może bogata literatura przedmiotu jej poświęcona³⁷. Dlatego system prawny musi zapobiegać sytuacjom, w których beneficjentem staje się osoba, która w celu zdobycia dóbr materialnych dopuściła czynów sprzecznych zarówno z prawem, jak i ze zbiorem norm moralnych panujących w danym społeczeństwie, będącym podstawą porządku prawnego. Także w obrębie prawa spadkowego powinny zostać wykształcone takie instytucje prawne, które pozwolą zapobiec osiągnięciu korzyści w drodze sukcesji *mortis causa* przez osoby, które dopuściły się ciężkich przestępstw przeciwko spadkodawcy (m.in. zabójstwa) albo popełniły czyny przeciwko przysługującej mu swobodzie testowania lub testamentowi.

Analiza wybranych systemów prawa spadkowego ukazuje, że ustawodawcy biorą pod uwagę możliwość popełniania przez potencjalnych spadkobierców czynów głęboko nieetycznych, nakierowanych na osiągnięcie korzyści płynących ze śmierci spadkodawcy, i – przez wprowadzenie instytucji niegodności dziedziczenia, względnie pokrewnych jej mechanizmów prawnych, oraz przez ustanowienie testamentu jako czynności prawnej o charakterze osobistym, sformalizowanej i możliwej do odwołania – starają się zapobiegać temu, by osoby łamiące prawo i naruszające zasady moralne mogły realizować zamierzone przez siebie cele.

Literatura podmiotu

- Christie A., *A.B.C.* (ang. *The ABC Murders*, 1936), tłum. W. Dehnel, Wrocław 2009.
- Christie A., *Dlaczego nie Evans?* (ang. *Why didn't they ask Evans?*, 1935), tłum. M. Madaliński, Wrocław 2001.
- Christie A., *Karty na stół* (ang. *Cards on the Table*, 1936), tłum. K. Bockenheimer, Wrocław 2004.
- Christie A., *Kieszka pełna żyta* (ang. *A Pocket Full of Rye*, 1953), tłum. T.J. Dehnel, Wrocław 2005.
- Christie A., *Morderstwo na plebanii* (ang. *The Murder at the Vicarage*, 1930), tłum. W. Komarnicka, Wrocław 2005.
- Christie A., *Morderstwo na polu golfowym* (ang. *The Murder on the Links*, 1923), tłum. J.S. Zaus, Wrocław 2001.
- Christie A., *Morderstwo odbędzie się...* (ang. *A Murder is Announced*), tłum. T.J. Dehnel, Wrocław 1996.
- Christie A., *Morderstwo w Mezopotamii* (ang. *Murder in Mesopotamia*, 1936), tłum. J. Zakrzewski, E. Krasnodębska, Wrocław 2005.

³⁷ Por. np. J.K. Goliński, *Peccata capitalia. Pisarze staropolscy o naturze ludzkiej i grzechu*, Bydgoszcz 2002; idem, *Peccata capitalia: ze staropolskich dziejów motywów*, „Pamiętnik Literacki” 2002, z. 3, s. 69–86.

- Christie A., *Morderstwo w Orient Expressie* (ang. *Murder on the Orient Express* lub *Murder on the Calais Coach*, 1934), tłum. A. Wiśniewska-Walczuk, Wrocław 1991.
- Christie A., *Niemy świadek* (ang. *Dumb Witness* lub *Poirot Loses a Client*, 1937), tłum. B. Hrycak, A. Rojkowska, Wrocław 1999.
- Christie A., *Noc i ciemność* (ang. *Endless Night*, 1967) tłum. A. Mencwel, Wrocław 2002.
- Christie A., *Pięć małych świnek* (ang. *Five Little Pigs* lub *Murder in Retrospect*, 1942), tłum. I. Kulczycka-Dąbmska, Wrocław 1999.
- Christie A., *Po pogrzebie* (ang. *After the Funeral* lub *Funerals are Fatal*, 1953), tłum. A. Rojkowska, Wrocław 2000.
- Christie A., *Rendez-vous ze śmiercią* (ang. *Appointment with Death*, 1938), tłum. T.J. Dehnel, Wrocław 2005.
- Christie A., *Śmierć lorda Edgware'a* (ang. *Lord Edgware Dies* lub *Thirteen at Dinner*, 1933), tłum. A. Bihl, Wrocław 2008.
- Christie A., *Śmierć na Nilu* (ang. *Death on the Nile*, 1937), tłum. N. Billi, Wrocław 1995.
- Christie A., *Śmierć w chmurach* (ang. *Death in the Clouds*, 1935), tłum. I. Ciechanowska-Sudymont, J.S. Zaus, Wrocław 2005.
- Christie A., *Śmiertelna klątwa i inne opowiadania* (ang. *Miss Marple's Final Cases* lub *Miss Marple's Final Cases and Two Other Stories*, 1979), tłum. A. Bihl, Wrocław 2005.
- Christie A., *Tajemnicza historia w Styles*, (ang. *The Mysterious Affair at Styles*, 1920), tłum. T.J. Dehnel, Wrocław 2010.
- Christie A., *Tragedia w trzech aktach* (ang. *Three Act Tragedy*, 1934), tłum. A. Mencwel, Wrocław 2014.
- Christie A., *Wigilia Wszystkich Świętych* (ang. *Hallowe'en Party*, 1969), tłum. K. Masłowski, Wrocław 2006.
- Christie A., *Zatrute pióro* (ang. *The Moving Finger*, 1942), tłum. I. Kulczycka, Wrocław 2005.
- Christie A., *Zerwane zaręczyny* (ang. *Sad Cypress*, 1940), tłum. T.J. Dehnel, Wrocław 2004.
- Christie A., *Zwierciadło pęka w odłamków stos* (ang. *The Mirror Crack'd from Side to Side*, 1962), tłum. E. Gepfert, Wrocław 2000.

Literatura przedmiotu

- Borysiak W., *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013.
- Curran J., *Sekretne zapiski Agaty Christie* (ang. *Agatha Christie's Secret Notebooks*), tłum. B. Długajczyk, Wrocław 2010.
- Dutta A., *Warum Erbrecht? Das Vermögensrecht des Generationenwechsels in funktionaler Betrachtung*, Tübingen 2014.
- Goliński J.K., *Peccata capitalia. Pisarze staropolscy o naturze ludzkiej i grzechu*, Bydgoszcz 2002.

- Goliński J.K., *Peccata capitalia: ze staropolskich dziejów motywów*, „Pamiętnik Literacki” 2002, z. 3.
- Hirsch A.J., Wang W.K.S., *A Qualitative Theory of the Dead Hand*, „Indiana Law Journal” 1992, vol. 68.
- Lange K.W., [w:] *Münchener Kommentar zum BGB*, Bd. 11: *Erbrecht*, red. S. Kessal-Wulf, München 2020.
- Literatura i prawo – przegląd zjawiska*, red. B. Walęciuk-Dejneka, Siedlce 2017.
- Muniz Oliveira A., *Law and Literature: A Misunderstood Relation? The Criticism of Richard Posner and Robert Weisberg to the Law in Literature Movement*, tłum. F. Zobaran, „Anamorphosis – Revista Internacional de Direito e Literatura” 2019, vol. 5, nr 2.
- Osajda K., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III: *Spadki (art. 922–1088 KC)*, red. K. Osajda, Warszawa 2013.
- Paluch A., *Zasady moralne czy pewność obrotu – o hierarchii wartości polskiego ustawodawcy na przykładzie wybranych problemów instytucji niegodności dziedziczenia*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2021, nr 1 (w druku).
- Papke D.R., *Law and Literature: A Comment and Bibliography of Secondary Works*, „Law Library Journal” 1980, vol. 73, nr 2.
- Piątowski J.S., Kordasiewicz B., *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- Prawo i literatura. Antologia*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2019.
- Prawo i literatura. Szkice*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2015.
- Prawo i literatura. Szkice drugie*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2017.
- Tylor E.B., *Cywilizacja pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, t. 1, Warszawa 1896.
- Wierciński J., *Uwagi o swobodzie testowania*, [w:] *Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, red. M. Modrzejewska, Warszawa 2010.
- Załużcki M., *Wydzieliczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010.
- Zeidler K., *Prawo i literatura. Garść uwag spóźnionych*, [w:] *Prawo i literatura. Parerga*, red. J. Kamień, J. Zajadło, K. Zeidler, Gdańsk 2019.

Pozostałe teksty

- Bürgerliches Gesetzbuch* (niemiecki kodeks cywilny).
- Code civil* (francuski kodeks cywilny).
- Codice civile* (włoski kodeks cywilny).
- Código civil* (hiszpański kodeks cywilny).
- Código civil português* (portugalski kodeks cywilny).
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- The Estates of Deceased Persons (Forfeiture Rule and Law of Succession) Act* 2011.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny*, t.j. z dnia 16 maja 2019 r., Dz. U. z 2019 r., poz. 1145.